

**ԷԹՆԻԿ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՆՏՆԻԿՏՈՒ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ**

Բանալի բառեր – ազգ, էթնիկություն, էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտ, գլոբալացում, համաշխարհային հասարակություն, հայագիտություն

Հասարակագետների ներգրավումը էթնիկ կոնֆլիկտներում

Էթնիկ կոնֆլիկտները սովորաբար դիտարկվում են որպես երկկողմանի հարաբերություններ: Սակայն նման մոտեցումը թույլ չի տալիս մեզ գտնել արդյունավետ լուծումներ, քանի որ էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտները, ըստ էության, պայմանավորված են գլոբալ գործընթացներով: Մենք այլևս չենք կարող առանձին պետությունների միջև հակամարտությունն ընդունել մի գործընթաց, որտեղ նրանցից յուրաքանչյուրն ինքն է լուծում իր խնդիրները: Պետությունները ստիպված են միասին հաղթահարել էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտների համաշխարհային ազդեցությունը, քանզի գլոբալացումը պարտադրում է սոցիալական աշխարհը ըմբռնել որպես համաշխարհային հասարակություն: Եվ քանի որ գլոբալ կառույցները համաշխարհային հասարակության ապակենտրոնացված կառուցվածքի և անհամասեռության պատճառով էլ ավելի են փոխկապվում միմյանց, ուստի չի կարելի շարունակական ռեգիոնալացումը անջատել գլոբալ համակարգից: Գլոբալացման գործընթացները պայմանավորված են տեղական գործընթացներով և կրում են դրանց ազդեցությունը: Հասարակության համաշխարհային համակարգի զարգացումը փաստում է այդ բևեռների աճող կախվածությունը միմյանցից: Այդ պատճառով համաշխարհային հասարակության գործառական տարրամասնատումը (differentiation) ենթադրում է նաև քաղաքական որոշումներ կայացնող ատյանների ռեգիոնալացում: Ուստի և ընդունված է համաշխարհային քաղաքական համակարգը բնութագրել, մասնավորապես, որպես տարածքային պետություններից բաղկացած ամբողջություն: Եվ երբ ազգի մասին է խոսքը, ենթադրվում է հարաբերություն որևէ կոնկրետ պետության հետ¹:

¹ Տե՛ս օրինակ՝ **Hobsbawm E. J.**, Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality, Cambridge, 1990:

Մակայն համաշխարհային հասարակության մեջ մարդկության գոյության հիմնարար խնդիրները պետության շրջանակներում բոլորովին լուծված չեն, իսկ գլոբալացումն այս խնդիրները շատ ավելի է սրել: Արդիականությունը գլոբալացրել է նաև անկայունությունը, այնպես որ այժմ յուրաքանչյուր տեղային հակամարտություն մեծ ռիսկ է ամբողջ համաշխարհային համակարգի համար: Ընդ որում, համաշխարհային հասարակության արդի տնտեսակարգի մեջ նախկինում մեկուսացած տարածաշրջանների ընդգրկումը սոցիալական աշխարհի անկայունության գործընթացներն ավելի է ուժեղացրել: Անընդհատ ի հայտ են գալիս նոր դերակատարներ, որոնց կայացրած որոշումները այսուհետ ունենում են համաշխարհային կողմնորոշվածություն: Դրա հետ կապված՝ համաշխարհային հասարակությունում նկատվում է բարդության աճ, որն առաջացնում է նոր հիմնախնդիրներ, որոնք հարցականի տակ են դնում համաշխարհային կառույցների կարողությունը՝ պահպանելու ներկա գլոբալ կարգի չափանիշները և միևնույն ժամանակ լուծելու այդ հիմնախնդիրները: Քառսն ու անկայունությունը համաշխարհային համակարգի հետզհետև աճող կառուցվածքային բարդության հետևանքով առաջացնում են մշտական ռիսկեր, և դրանցից ամենալուրջը դառնում է ինքը՝ արդիականությունը:

Արդիականությունն առաջ բերեց ոչ միայն անհատապաշտություն և անհատի ինքնավարություն, այլև էթնիկ խմբերի ինքնորոշման ձգտում: Ինքնորոշումը, իհարկե, մեծացնում է որոշումներ կայացնող աստիճանների կարողությունները, սակայն դրանց ավելացող ինքնավարությունը միևնույն ժամանակ նշանակում է փոխադարձ կախվածության աճ: Մարդիկ կախված են հեռավոր վայրերում տեղի ունեցող գործընթացներից և գուրկ են այդ գործընթացների վրա անմիջական ազդեցություն ունենալու հնարավորությունից: Պարադոքսալ է թվում, բայց մարդու գոյությունը ոչ թե իրեն է պատկանում, այլ ուրիշներին՝ «օտարներին»: Իրենց ինքնիշխանությունը հաստատելու համար էթնիկ խմբերին ու ազգերին միջազգային ճանաչում է պետք, իսկ դա նշանակում է գլոբալ համաշխարհային տերությունների ուղղակի միջամտություն յուրաքանչյուր տեղական ազգային շարժմանը և գլոբալացնում է ցանկացած այդպիսի հակամարտություն:

Հայագիտությունը չի կարող անտեսել համաշխարհային այս նոր իրավիճակը, քանի որ, էթնիկ բախումներից ազդված, ներկայումս նորովի են մոտենում էթնիկությանը և կոնֆլիկտի տեսություններին: Հայագետները պետք է այս նոր իրավիճակը որպես մարտահրավեր ընդունեն և էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտներն ու թաքնված լարվածությունները դիտարկեն որպես հայագիտական նորագույն հետազոտությունների կարևոր առարկա*, քանզի

* Եթե հայագիտությունը օտար հետազոտողների պես առավելապես պատմագիտությամբ ու լեզվաբանությամբ սահմանափակենք, ապա հարց է առաջանում. ինչո՞վ պետք է զբաղվեն հայ հասարակագետները (քաղաքագետները, կոնֆլիկտաբանները, սոցիոլոգները,

ազգովի ներքաշված ենք Ղարաբաղյան կոնֆլիկտի մեջ: Ինչպես էմպիրիկ, այնպես էլ տեսաբան հայագետները պետք է կոնֆլիկտների կանխարգելման նոր մեթոդներ որոնեն: Բայց հայագիտական հետազոտությունները կարող են լուծել նման խնդիրներ, եթե որոշակի դեպքերի վերլուծությունների հիման վրա ցույց տրվեն, թե ինչպես կարելի է գործիքավորել հասարակագիտական կոնցեպտները, որպեսզի դրանք նպաստեն կոնֆլիկտի արդյունավետ լուծմանը: Դրա համար անհրաժեշտ է տարածաշրջանի առանձին էթնիկ խմբերի ներկայիս դիրքի և նրանց քաղաքական շահերի հետազոտություն: Հաճախ է պատահում, որ հասարակագետները միակողմանի ներգրավվում են կոնֆլիկտի կողմի որոշակի քաղաքական դիրքերի «լեգիտիմացման» գործում՝ դրանով իսկ հաճախ նպաստելով կոնֆլիկտների ընդլայնմանը: Շատ դժվար է կոնֆլիկտների հետազոտության ժամանակ ճիշտ պահպանել դիստանցիան, քանի որ գիտնականները նույնպես ներգրավված են էթնիկ մոբիլիզացման գործընթացներում: Սակայն «սոցիալական տարբեր կառուցվածքները և հետևաբար ներկայի հիմնախնդիրները հետազոտողների համար հստակ են դառնում միայն այն դեպքում, երբ նրանք կարողանում են դիտարկել դրանք որոշակի հեռավորությունից»¹: Մեթոդաբանական այս հեռավորությունը հաշվի չառնելու դեպքում գիտական հետազոտությունները կարող են օգտագործվել որպես քաղաքական մոբիլիզացման գաղափարական ուժ: Երբ գիտնականները, խեղաթյուրելով իրականությունը, սկսում են պաշտպանել պատմական բարդ հիմնախնդիրների միակողմանի մեկնաբանումները, նրանք դառնում են կոնֆլիկտի բաղկացուցիչ մաս:

Էթնիկ մշակութային շփումների հաղորդակցական գործընթացների, ինչպես նաև հասկացման և առաջին հերթին չըմբռնելու կամ թյուրըմբռնելու մասին ճշգրիտ գիտելիքները կարևոր նախադրյալ են, որ ձևավորվեն վարքագծեր, որոնք թույլ կտան ճիշտ կողմնորոշվել էթնիկ կոնֆլիկտներում: Քանի որ գլոբալացման գործընթացները, տրանսպորտային և հաղորդակցության արդի միջոցները հարցականի տակ են դրել ընդունված վերլուծական գործիքների պիտանելիությունը, տեսության շրջանակներում պետք է ակնհայտ լինի, թե հայագիտությունը ինչ մոտեցումներով և տերմիններով է կարող դիտարկել արդի էթնիկ կոնֆլիկտը և կոնֆլիկտների հաղթահարման համար համապատասխան տեսական ինչպիսի հիմքեր մշակել և ինչ չափով ու ինչպես միջամտել կոնֆլիկտներին: Եվ որպեսզի էմպիրիկ հետազոտական դաշտի համար կարողանանք համակողմանի վերլուծական շրջանակ ձևակերպել, կարիք ունենք հայագիտության շրջանակներում շատ հաճախ գործածվող «ազգ» և «էթնիկություն» եզրույթների քննական վերլուծության:

տնտեսագետները, իրավագետները), եթե ոչ **մերօրյա** հայի սոցիալական կեցության ուսումնասիրությամբ, այսինքն՝ հայագիտությամբ:

¹ Elias N., Engagement und Distanzierung, Arbeiten zur Wissenssoziologie 1. Fr./M., 1983, S. 135.

Կոնֆլիկտային ներուժը «ազգ» և «էթնիկություն» եզրույթներում

Պետք է առանձնացնել ազգի կառուցակցման երկու սկզբունք: Կա՛մ ազգը բնութագրվում է որպես ազգ-պետություն (ազգի սուբյեկտիվ հայեցակարգ), կա՛մ որպես մշակութային ազգ (օբյեկտիվ հայեցակարգ)¹: Ազգի ձևավորման առաջին տարբերակը իրականացվել է, օրինակ, Ֆրանսիայում: Քաղաքացիների ինքնորոշման միջոցով նոր քաղաքական միավոր էր ձևավորվել՝ ֆրանսիացի ազգ, որի ինքնիշխանությունը տարածքային պետական սահմանների շրջանակներում ներառում է լեզիտիմ իշխանության բացարձակ մենաշնորհը: Մշակութային ազգի հերդերյան տարբերակը ազգային միասնությունը փնտրում է լեզվի, մշակույթի և պատմության ընդհանրության մեջ: Սակայն հաճախ անտեսվում է, որ նաև Ֆրանսիայում համընդհանուր միասնությանը հասել են հարկադրանքով և հարկադրաբար պահպանում են այն իշխող էթնիկ մշակութային խմբի ինքնության քաղաքականության միջոցով: Գրական լեզուների ձևավորման միջոցով էթնիկ իմաստային սահմանները ձևափոխվում են, իսկ մշակութային առումով՝ «ազգայնացվում»: Այդ պատճառով շատ խնդրահարույց է ազգի կառուցակցման երկու սկզբունքների միջև վերոնշյալ տեսական տարբերակման հետևողական կիրառումը: Երկու տարբերակները միախառնվում են և դառնում նույն գործընթացի իդեալ-տիպային (ideal typical) բնորոշումներ միայն: Ինչպես կամային «ազգակերտումը» Ֆրանսիայում, Անգլիայում և ԱՄՆ-ում, այնպես էլ մշակութապես թեմատիկավորված ազգային միավորումը մի պետության ձևով Գերմանիայում և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի շատ այլ երկրներում ունեցել են լեզիտիմ իշխանության մենաշնորհ հաստատելու վերոնկարագրյալ նույն գործառույթը: Ուրեմն «ազգ» եզրույթը պետք է հասկանալ որպես գործառական հասկացություն:

Ընդհանրապես հասարակագիտական եզրույթները վտանգ են պարունակում՝ փոխանցել միասնական և անժամկետ երևույթի կեղծ նկարագրություններ, քանի որ ճանաչողական տարածությունում տարբեր փոփոխվում են անընդհատ: Ազգի սահմանման ժամանակ որոշ հատկանիշներ պակաս կարևոր են, մյուսները՝ ավելի: Ազգի ու պետության նույնականացման ժամանակ հաստատվում է այդ պետությունների ինքնարմբոման շնորհիվ առաջացած այն գնահատումը, որ ազգերը սահմանված են որպես տարածքային միավորներ: Ավելի ստույգ՝ «ազգ» եզրույթը նշանակում է տարածքով սահմանված պետական միավորում: ««Ազգի» պարագայում խոսքը սովորաբար իշխանության հարցերի մասին է»²,– կարծում է Ռիխտերը: Այստեղ է, որ

¹ Հմմտ. **Han P.**, Soziologie der Migration: Erklärungsmodelle, Fakten, Politische Konsequenzen, Perspektiven, Stuttgart, 2000, S. 110-111:

² **Richter D.**, Die zwei Seiten der Nation. Theoretische Betrachtungen und empirische Beispiele, S. 59-83 // **Nassehi A.** (Hg.), Nation, Ethnie, Minderheit, 1997, S. 64.

տարածքը ձեռք է բերում վճռորոշ նշանակություն «ազգ» հասկացության սահմանման համար, որովհետև ժամանակակից ազգերի ձևավորման ժամանակ այն եղել է համակարգային ինտեգրման գլխավոր գործոն: Բոլոր մյուս հասկանիշները, որոնք սովորաբար վերաբերում են ազգի հասկացությանը, կապված էին տարածքային սահմանների հետ: Ազգը «պատկանում է որոշակի պատմական ոչ վաղ անցյալ ունեցող ժամանակաշրջանին: Այն հասարակական միավոր է միայն այնքանով, որքանով վերաբերում է արդիական տարածքային պետության որոշակի ձևին՝ «ազգ-պետությանը»: Ավելին. «Պետություններն են «առաջացնում» ազգերն ու էթնիկական խմբերը, դա տեղի է ունենում հենց այն բանի շնորհիվ, որ պետությունների կազմավորման գործընթացը բնութագրվում է որպես ազգային (մտացածին) համայնքների գործ»¹: Ազգ ձևավորում է այն խումբը, որը պետական-տարածքային ինքնիշխանություն ունի²:

Էթնիկ խմբերը, ընդհակառակը, հիմնականում ընկալվում են որպես իշխանագուրկ փոքրամասնություններ: «Էթնիկ փոքրամասնությունները այն էթնիկ խմբերն են, – գրում է Կնիոր, – որոնք այլ էթնիկ խմբերի կամ մեծամասնության համեմատ ենթարկվում են՝ ա) խտրականության, խոցելի են և մարգինալիզացված, կամ բ) որոնց վերաբերվում են որպես պահպանության և պաշտպանության արժանի միավորների»³: Այս սահմանումը քաղաքականացնում է էթնիկությունը: Եվ հենց այդպիսի սահմանումներն են պարունակում կոնֆլիկտային հսկայական ներուժ, քանզի խտրականությունն ու էթնիկությունը պարփակվում են նույն շրջանակում: Եվ անկախ նրանից, թե ինչպես է ձևավորվել ազգային պետությունը, ազգության և էթնիկության միջև տեղի է ունենում նոր դիմակայություն: Առաջին եզրույթով սահմանվում է պատկանելիություն որևէ քաղաքական միավորի, մյուսի միջոցով՝ մշակութայինի: Իրականում, սակայն, ընդունված է այս երկու կատեգորիաների քաղաքական ըմբռնումը: Թեև էթնիկությունն ի սկզբանե քաղաքականապես բնորոշված կառույց չէ, սակայն այն կարող է քաղաքականացվել, եթե գործի դրվի ինքնության համապատասխան քաղաքականություն⁴:

¹ Kneer G., Nationalstaat, Migration und Minderheiten: Ein Beitrag zur Soziogenese von ethnischen Minoritäten, S. 85-102 // Nassehi A. (Hg.), նշվ. աշխ., էջ 95:

² Մեր օրերում, սակայն, մարդկության աննախադեպ սոցիոմշակութային առաջընթացը բարձրացրեց էթնիկ խմբերի ազգային ինքնագիտակցության մակարդակը, իսկ գիտատեխնիկական նվաճումները, հաղորդակցման միջոցների զարգացումը և համաշխարհային միգրացիոն գործընթացների կտրուկ աճը հարցականի տակ դրեցին տարածքի նշանակությունը որպես ազգի համար ամենաառաջնային հատկանիշ: Տարածքն ազգի հասարակական համակարգի պարտադիր բնորոշիչ է, բայց դրա պարամետրալ գերիշխող մակարդակ հանդիսացող սոցիալական համակարգը կոմունիկատիվ է, ինչից բխում է ժամանակի գործոնի առաջնահերթությունը:

³ Kneer G., նշվ. աշխ., էջ 93:

⁴ «Ինքնության քաղաքականություն» եզրույթի մասին տե՛ս օրինակ՝ Calhoun C., Social Theory and the Politics of Identity, Wiley Blackwell, 1994:

Կոնֆլիկտի արդի հետազոտությունների համար ազգայնության ու էթնիկության կամ ազգի և էթնիկ խմբի միջև այս նույնականացումը (կամ տարբերակումը) շատ կարևոր է: Այս իմաստով կարելի է նույնիսկ խոսել էթնիկ ազգության մասին¹:

Եթե ելնում ենք այն դրույթից, որ հաղորդակցությունները սոցիալականի տարրական միավորներն են², ապա էթնիկ խմբի ձևավորումը հաջողվում է, իհարկե, շնորհիվ այն է բանի, որ մի խումբ անձանց այդ կարգավիճակն ամրագրվում է կոմունիկատիվ եղանակով: Սակայն սա չի նշանակում, որ անհատների որևէ կողմնակի հատկանիշներ կարող են կամայականորեն փոխակերպվել նշանակալի հատկությունների, որպեսզի իրականացվեն առանձին էլիտաների շահերը: Թեև էթնիկության սուբստանցիոնալ և ձևական եզրույթների վերաբերյալ բանավեճը չպիտի այստեղ նորից մանրամասնենք, սակայն պետք է նշել, որ առանց էության չի լինի նաև գոյություն: Էթնիկ խմբերի էությունը մի հնարավորություն է, որը ակտուալացվում է ընկալման միջոցով: Այն իրական է, քանզի իրական հնարավորություն է³: Էթնիկ խմբերը պատմականորեն կառուցակցված միավորներ են: Եվ հենց խմբերի ինքնաընկալման միջոցով է էթնիկությունն իրականացվում և դառնում իրական: Մարդկանց յուրայինների հետ փոխկապելու և հասարակության սոցիալական համախմբման իր գործառույթի միջոցով էթնիկությունը ստեղծում է իրական խմբեր, որոնք հաղորդակցական կապերի միջոցով մշտապես ինքնադիտարկում են իրականացնում և դրանով իսկ իրենք իրենց տարբերում են սեփական միջավայրից: Էթնիկական սահմանները մշտապես հաստատվում են այս դիտարկումով և հետևաբար պետք է հասկացվեն որպես գործընթաց: Այս պատմական գործընթացը հիմնված է սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ գործոնների փոխազդեցության վրա: Խմբերի ձևավորման գործընթացներում կառուցողական դեր են խաղում այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են՝ մշակույթը, լեզուն, նաև ընդհանուր ծագումը և այլն: Կարևոր է, որ սահմանազատման միջոցով ձևավորված էթնիկ միավորները կազմում են կենսաշխարհում տեղի ունեցող հաղորդակցական բոլոր գործընթացների հարաբերման կետը, անկախ այն բանից՝ այդ հարաբերումը կհասկացվի սուբստանցիոնալ, թե ֆորմալ առումով: Հեշտ է հասկանալ, որ էթնիկ խմբերը կարելի է դիտարկել որպես այդպիսի հարաբերման կետ, որովհետև նրանք ունեն փոխհամաձայնության համար անհրաժեշտ ընդհանուր մշակույթ: Մշակույթի ընդհանրությունը կայունացնում է հաղորդակցական ցանցերը ընդհանուր պատկանելիության գիտակցության շրջանակներում:

¹ Տե՛ս **Mkrtichyan A.**, Ethnonationalität und ethnokulturelle Konflikte bei der Bildung von Diasporagemeinden // „Berliner Blätter“, 2004, Heft 33, S. 69-85:

² Հմմտ. **Luhmann N.**, Soziale Systeme, Frankfurt am Main, 1984:

³ Հնարավորությունների տարբեր մոդուսների վերաբերյալ տե՛ս **Hartmann N.**, Möglichkeit und Wirklichkeit, Berlin, 1966:

Յուրաքանչյուր մշակույթ արտահայտում է իր «իմաստային աշխարհը», որը պետք է սովորել: Այն միջնորդավորում է աշխարհի մեր մեկնաբանությունները, և դրանց հիմքերն այլևս չհիմնավորվող են մեր կողմնորոշումների և առօրյա փոխազդեցությունների շրջանակներում տարբեր գործընկերների հետ հաղորդակցության հնարավորության հարաբերական ապահովման համար: Սովորելու միջոցով յուրացված իմաստային աշխարհների ինքնըստինքյան լինելուց կառուցակցվում է նաև սեփական էթնիկությունը որպես յուրաքանչյուր փոխըմբռնման հնարավորություն: Եվ հենց այս մշակութային ինքնաբավության վրա է հիմնված էթնիկությունը: Այդ պատճառով էլ էթնիկ կառույցն առաջանում է առանց ազգի կառուցման համար անհրաժեշտ լրացուցիչ գաղափարախոսական սեմանտիկաների: Էթնիկ մշակույթները սահմանափակում են հաղորդակցման խնդիրները լուծելու սեփական ռազմավարություններով օժտված, տարբերակվող «իմաստային աշխարհները»: Ամենից առաջ խոսքը տարբեր «իմաստային աշխարհների» սոցիալ-մշակութային տարրամասնատման մասին է, քանի որ այսուհետ բոլորը կարող են ուղղակիորեն հաղորդակցվել միմյանց հետ: Եվ այս հանգամանքներում էթնիկ մշակույթը ծառայում է խմբի միասնությանը նաև տարածական հեռավորության վրա՝ դրանով իսկ հավակնելով էթնիկ խմբերի ինքնորոշման գործում ստանձնել տարածքի դերը, քանզի էթնիկ մշակութային հաղորդակցությունը կարող է նաև վերտարածական լինել: Ընդ որում, էթնիկ սեմանտիկական ավանդույթը պահպանվում է սեփական լեզվի միջոցով¹:

Իսկ եթե հետևենք Հորովիցին և էթնիկ կոնֆլիկտների կանխարգելման համար հրաժարվենք էթնիկ խմբերի էության վերաբերյալ պնդումներից², ապա, ինչպես գրում է Հոֆմանը, «վերջում հաճախ հրաժարվելով՝ խոստովանում ենք, որ չեն ստացվել սահմանել և բացատրել էթնիկությունն ու դրա հետ որևէ կերպ հարաբերվող այնպիսի գաղափարներ, ինչպիսիք են ժողովուրդն ու ազգը»³: Էթնիկությունը նման կերպ ժխտելիս առաջանում են նաև քաղաքական շատ բարդ հիմնախնդիրներ, այն է՝ էթնիկ քաղաքական

¹ Իհարկե, յուրաքանչյուր լեզու ինքնին բնորոշվում է էթնիկ «իմաստային աշխարհների» պատմական փոփոխելիությամբ ու խմբի պատմությունով և ունի ոչ միայն սեմանտիկական, այլ նաև սոցիալ-պատմական չափումներ: Ուստի հնարավոր է, որ միևնույն լեզուն պարունակի հակադիր սեմանտիկաներ: Այդպես, Հյուսիսային Իռլանդիայում, չնայած միասնական լեզվին, միևնույն պատմական իրադարձություններն անտագոնիստորեն են մեկնաբանվում: Այն, ինչը կոնֆլիկտի մի կողմի համար խորհրդանշում է հաղթանակ, մյուսի համար տրամադրական հիշողություն է պարտության մասին: Նման անտագոնիստական մեկնաբանությունները մշտապես վերակենդանացվում են ավանդական ծեսերի (օրինակ՝ բողոքականների շքերթների) միջոցով:

² Հմմտ. **Horowitz D. L.**, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, 1985, p. 55:

³ **Hoffmann L.**, *Der Volksbegriff und seine verschiedenen Bedeutungen: Überlegungen zu einer grundlegenden Kategorie der Moderne* // **Bade K. J.** (Hg.), *Migration-Ethnizität-Konflikt: Systemfragen und Fallstudien*, Osnabrück, 1996, S. 150.

կոնֆլիկտներ: Հիմք ընդունելով մարդու ձգտումը դեպի հարաբերական անվտանգություն և կայունություն՝ ազգերը հաճախ իրենց նույնականացնում են որպես զարգացած էթնիկության նոր ձև: Եվ քանի որ տարասեռությունը միննույն ժամանակ նշանակում է նաև փոխադարձ կախվածություն և առաջ է բերում լրացուցիչ բարդություն ու վերահսկման խնդիրներ, ազգային պետությունները հակվում են դեպի մշակութային ինքնահամաստեղություն, որի պարագայում էթնիկ փոքրամասնությունները կարող են վերացվել իշխող էթնիկ խմբի կողմից: Այսպես, օրինակ, Գելները պնդում է, որ տարածքային պետությունը երկարաժամկետ կայուն է միայն մշակութային առումով համասեռ ազգ-պետության դեպքում¹: Սակայն այսօր վերջինիս ձգտումը էթնիկ համասեռության թվում է բավականին խնդրահարույց: Եթե ազգը բնորոշվում է միայն մեկ էթնիկ չափումով, եթե պաշտոնապես իրականացվում են էթնիկ փոքրամասնությունների արագացված ուժացում և նույնիսկ «էթնիկ գտումները» քաղաքականություն, ապա էթնիկ կոնֆլիկտները անխուսափելի են, քանի որ դա ուղղակիորեն հանգեցնում է դիմադրության: Ուժացման ռազմավարության միջոցով էթնիկ համասեռության հասնելու ազգային պետության քաղաքականությանը գրեթե ամենուր առկա էթնիկ փոքրամասնությունները պատասխանում են տարբեր աստիճանի ընդվզումներով: Իսկ դրանց ուժգնության դեպքում կարող է ի հայտ գալ էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտ: Վառ օրինակ է մեր տարածաշրջանը, որտեղ էթնիկ կոնֆլիկտն առանձնապես սուր է ու վտանգավոր:

Դեպքի ուսումնասիրություն. դարաբաղյան կոնֆլիկտ

Որպես դիսիպատիվ տեսակի հատուկ համակարգ՝ յուրաքանչյուր ազգ զգայուն է իր էթնիկ պատմության նկատմամբ, ավելի ճշգրիտ՝ այդ պատմության ընկալման հարցում, քանի որ «անցյալը կարելի է այնպես պատմել, ինչպես որ կա, ոչ թե եղել է»²: Ուստի դժվար է վիճարկել, որ էթնիկ կոնֆլիկտները մեծամասամբ զարգանում են պատմական երկար ժամանակաշրջանի ընթացքում: Էթնիկ ազգային ինքնությունը ներառում է նաև սեփական անցյալը, և պատմական չափումը շատ ուժեղ է ազդում էթնիկ քաղաքական բազմաթիվ կոնֆլիկտների ընթացքի վրա: Ահա թե ինչու Ռոպերսը նշում է. «Կոնֆլիկտի կառավարման համար պետք է հաշվի առնել նաև հոգեբանապատմական ենթահիմքը»³:

¹ St' u Gellner E., Nations and Nationalism, Ithaca, 1983, p. 55, 129:

² Wallerstein I., Das moderne Weltsystem: Die Anfänge kapitalistischer Landwirtschaft und die europäische Weltökonomie im 16. Jahrhundert, Frankfurt am Main, 1986, S. 21.

Ropers N., Ethnopolitische Konflikte und ihre Bearbeitung in der Staaten- und Gesellschaftswelt, S. 187-211 // Bade K. J. (Hg.), նշվ. աշխ., էջ 200:

Ղարաբաղյան կոնֆլիկտը նույնպես ունի իր նախապատմությունը: Հիմնախնդիրն առաջացել է, երբ ՌԿ(Բ)Կ Կովկասյան բյուրոն 1921 թ. Ստալինի անմիջական ցուցումով որոշեց Ղարաբաղը փոխանցել Ադրբեջանին՝ պայմանով, որ Ղարաբաղի հայերին կտրամադրվի «լայն ինքնավարություն»: Դրանով Մոսկվան ձգտում էր բավարարել թուրքական պահանջները, քանի որ Ռուսաստանի բոլշևիկյան կառավարությունը հավատացել էր Աթաթուրքին, որ հնարավոր է կնքել ռուս-թուրքական դաշինք Անտանտի դեմ և այսպես կոչված համաշխարհային հեղափոխությունը տարածել Արևելքում: Այդ կամայական վերաբերմունքի դեմ դարաբաղցիների բողոքները ճնշվել են բռնությամբ: Հաջորդ տասնամյակների ընթացքում ադրբեջանցի պատմաբաններն ու քաղաքական գործիչները հրաժարվում էին ճանաչել Ղարաբաղի հայության ինքնությունը: Նման մերժման պատճառները պետք է փնտրել ադրբեջանական ինքնության կայացման գործընթացում: Ինչպես նշում է Բեռլինի Հումբոլդտի համալսարանի Ադրբեջանի պատմության ամբիոնի վարիչ Աուխը, միայն XIX դարի վերջում են սկսում «կովկասյան մուսուլմանների» փոխարեն կիրառել «կովկասյան թաթարներ», այնուհետև «ադրբեջանական թուրքեր» անվանումները: Խորհրդային Միության ժամանակ ադրբեջանական ինքնության ձևավորման գործընթացը շարունակվեց: Ադրբեջանական թուրքերը դարձան թուրքախոս ադրբեջանցիներ, և այդ գործընթացը դեռևս չի ավարտվել¹:

Բայց գերմանացի մասնագետի տեսակետը ոչ մի նշանակություն չունի նրա ադրբեջանցի գործընկերների համար: Այսպես, ադրբեջանցի պատմաբան Մամեդովան փորձում է համոզել, որ մինչև XIX դարը Ղարաբաղը երբեք չի համարվել հայկական տարածք, այլ եղել է քրիստոնյա Ալբանիայի մաս, որի իրավահաջորդը իսլամական Ադրբեջանն է: Զարգացնելով աղվանական վարկածի հակազիտական փաստարկներ՝ նա, հայ և օտար հին ու միջնադարյան բազմաթիվ հեղինակների վկայություններին հակառակ, ժխտում է մինչև XIX դար հայկական մշակույթի ներկայությունը Ղարաբաղում: Եկեղեցիները, խաչքարերը և այլ մշակույթային հուշարձանները իբր թե աղվանական են եղել, ունեցել են աղվանական արձանագրություններ, սակայն 1910 թ. Հայ Առաքելական եկեղեցին պատմական բոլոր շինություններից «քերել» է աղվանական գրերը, «ոչնչացրել» աղվանական գրականության բոլոր հետքերը, որի հետևանքով «դարաբաղցիները կորցրել են իրենց աղվանական ինքնագիտակցությունը»²: Եվ այդ ամենը իբր թե պատահել է XX դարում, երբ մշակույթի նման համընդհանուր ոչնչացումն անհնար է

¹ Տե՛ս **Auch E.-M.**, Aserbaidshische Identitätssuche und Nationswerdung zum Beginn des 20. Jahrhunderts, S. 94-109 // **Halbach U. / Kappeler A.** (Hg.), Krisenherd Kaukasus, Baden-Baden, 1995, S. 109:

² Տե՛ս **Mamedova F.**, Ursachen und Folgen des Karabach-Problems. Eine historische Untersuchung, S. 110-128 // **Halbach U. / Kappeler A.** (Hg.), նշվ. աշխ.:

անգամ պատկերացնել: Հարց է առաջանում. ինչո՞ւ իրենք իրենց աղվանների ժառանգորդ համարող ազերիները, որոնք իրենց մշակութային ներկայությունը Ղարաբաղում փորձում են փաստել անհամեմատ ավելի վաղ ժամանակներից, մինչ այդ որևէ տեղ չեն արձանագրել աղվանական այդ ենթադրյալ գրությունները: Անիրագել ընթերցողի համար նախատեսված այս գերմանալեզու գրությունը լի է լուրջ հակասություններով: Մամեդովան ինքն իրեն մատնում է գրելով, որ Սաֆավիդների պետությունը (XVI-XVII դարեր) բաղկացած էր «չորս տերություններից՝ Շիրվանից, Ղարաբաղից (կամ Գյանջայից), Չաուրգադից (կամ Երևանից) և Ադրբեջանից (կամ Թավրիզից)»¹: Այստեղից բխում է, որ պատմական Ադրբեջանը գտնվում էր Հյուսիսային Իրանում (Թավրիզի նահանգ): Սակայն նա մինչև XIX դար չի ուզում Ղարաբաղում տեսնել ոչ մի հայկական մշակույթ՝ չնայած հնագույն ճարտարապետական բազմաթիվ հուշարձաններին՝ եկեղեցիներ, բերդեր, հայերին բնորոշ տապանաքարեր՝ խաչքարեր և հայատառ «ստորագրությամբ» բազմաթիվ այլ մշակութային արժեքներ: Այդ մասին են վկայում նաև պատմական գրավոր բազում աղբյուրները: Նույնիսկ ավելին. Մամեդովան գրում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը հիմնադրման ժամանակ չուներ ո՛չ պետական տարածք, ո՛չ էլ մայրաքաղաք, և Ադրբեջանի Հանրապետությունը 1918 թ. մայիսի 29-ին զիջել է Երևանը, որը հետագայում դարձավ մայրաքաղաք²: Նրա կարծիքով, Հայաստանի Հանրապետության գրեթե ամբողջ տարածքն ադրբեջանական էր: Մի վտանգավոր անհեթեթություն, որը վերջերս պնդել է նաև Ադրբեջանի նախագահը՝ քննադատության արժանանալով քաղաքակիրթ աշխարհում: Ադրբեջանական վերնախավի կողմից երկար տարիներ քարոզվող այս տեսակետի հետևանքով սկզբնավորվել է հայերի նկատմամբ որոշակի դիրքորոշում: Նրանք համարվում են անցանկալի եկվորներ: Սպասվում էր, որ հայերն իրենց կպահեն որպես հնագանդ եկվորներ, ինչի մերժումը միշտ հանգեցրել է Ղարաբաղի հայերի նկատմամբ խտրականության և բռնի տեղահանության փորձերի³: Ղարաբաղի հայերի դրությունը Ադրբեջանում միշտ էլ վտանգված է եղել, քանզի «փոքրամասնությունների պաշտպանության ապահովումը ենթադրում է, որ էթնիկ խմբերը մեծամասնություն կազմող խմբի կողմից պաշտոնապես ճանաչվում են փոքրամասնություն»⁴:

¹ Նույն տեղում, էջ 111:

² Նույն տեղում, էջ 123:

³ Այստեղից կարելի է բացատրել այն իրողությունը, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչությունը 1923 թ. մինչև 1988 թ. ոչ միայն չի աճել, այլև շուրջ 26500 մարդով քչացել է, այն դեպքում երբ ադրբեջանցիների մասնաբաժինը Լեռնային Ղարաբաղում բնակչության չորս տոկոսից բարձրացել է մինչև 25 տոկոս:

⁴ Han P., նշվ. աշխ., էջ 85:

Խորհրդային բռնակալության թուլացման պայմաններում ԼՂԻՄ մարզային խորհուրդը 1988 թ. փետրվարի 20-ին ընդունել է որոշում՝ դիմել ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդին, Ադրբեջանի և Հայաստանի ԽՍՀ-ների խորհուրդներին ինքնավար մարզը Ադրբեջանից Հայաստանին փոխանցելու խնդրանքով: Այդ խնդրանքի մերժումը չի ընդունվել Լեռնային Ղարաբաղի կողմից, և քանի որ հիմնախնդրի լուծման հնարավորությունների բնորոշումները անհամատեղելի էին, և այդ տարբերությունը դարձել էր հետագա հաղորդակցությունների առարկա, ապա շատ արագ կոնֆլիկտը հանգել է բռնի դրսևորումների¹: Այդ ժամանակվանից բռնությունը դարձել է փոխադարձ հաղորդակցության թեմա: Կոնֆլիկտի լուծումը իրավունքի և ժողովրդավարության ոլորտից տեղափոխվել է բռնության դաշտ, ադրբեջանցիները սկսել են պատերազմ: Ադրբեջանական քաղաքական վերնախավը փորձել է էթնիկ առճակատման և զինված հակամարտության միջոցով ուժեղացնել ազգային ինքնագիտակցությունը և դրանով աջակցել նոր նավթային պետության կառուցմանը՝ այդ գործում անուղակիորեն ներգրավելով նաև այլ դերակատարներ²: Իր համար ցանկալի ազգային-պետական միավոր ձևավորելու համար նա կարիք ունի մոնոէթնիկ տարածքի և ժողովրդի այդ տարածքի հետ կապող մի պատմության: Հանուն այդ նպատակի նրանք ոչ թուրքալեզու շատ ազգային փոքրամասնությունների (քրդեր, թալիշներ, թաթեր, լեզգիներ, ուղիներ և այլ) պարտադրում են ուժացում³: Բայց քրիստոնեական հին մշակույթի կրող հայերը չէին ձուլվում ազերիներին, ուստի և Խորհրդային Ադրբեջանին բռնությամբ ներկցված հայկական տարածքներում կազմակերպեցին էթնիկ գտումներ և բռնի տեղահանումներ: Մնում է միայն հորինել ազերիներին այդ տարածքների հետ կապող պատմություն: Եվ այդ գործում ազերի պատմաբանները չեն խորշում ոչ մի կեղծիքից, քանզի նրանց վերնախավը իրենց նավթային պետության կայացման և սեփական իշխանության ամրապնդման համար կոնֆլիկտածին կեղծ պատմության կարիք ունի: Նրանց արտաքին կոնֆլիկտ է պետք, որովհետև «սակավ են սոցիալական համակարգերի ոլորտում ընդհանրացնող և գործելու պարտավորեցնող միասնությունը ուժեղ ներքին մոտիվացմամբ այդքան

¹ «Այսպիսով, կոնֆլիկտը առկա է միայն, երբ հաղորդակցվում են սպասումներ, և հաղորդակցության չընդունումը հետ է հաղորդակցվում» (**Luhmann N.**, նշվ. աշխ., էջ 530):

² 1994 թ. սեպտեմբերի 20-ին Ադրբեջանի և միջազգային կոնսուրցիումի միջև ստորագրվել է այսպես կոչված «հարյուրամյակի» նավթային պայմանագիրը 7.5 միլիարդ ամերիկյան դոլար արժեքությամբ: Մասնակցում էին ադրբեջանական, հինգ ամերիկյան, բրիտանական, նորվեգական, սաուդյան արաբական, թուրքական և հետագայում մեկ ռուսական նավթային ընկերություն:

³ «Ինչքան երիտասարդ է նացիոնալիզմը, այնքան անհանդուրժողաբար է պահանջում իշխվող էթնիկ փոքրամասնություններից ասիմիլիացիա, ինքնաուրացում»,– գրում է Կոնրադը (մեջբերումն ըստ **Kreikemeyer A., Zagorskij A. V.**, *Rußlands Politik in bewaffneten Konflikten in der GUS: Zwischen Alleingang und kooperativem Engagement*, Baden-Baden, 1997, S. 78):

հեռու մղելու այլ հնարավորությունները»¹: Այդ պատճառով էլ ազերիների վերնախավը հայերի հետ զինված կոնֆլիկտի գործիքավորման միջոցով է փորձում իր ժողովրդի ուշադրությունը շեղել պետության լեգիտիմության հիմնահարցերից և ստեղծել իշխող կլանին հարմար աղբյուրանակյա ազգային ինքնություն: Ազգի համախմբվածությունը խթանելու և սեփական իշխանությունը ապահովելու համար նրան պարզապես պետք են արտաքին թշնամու կերպար, արտաքին հակամարտություն: Այդ պատճառով էլ ներկայումս ունենք «սառեցված» կոնֆլիկտ, որի դեպքում հարավկովկասյան երկու երկրների հասարակական կյանքը կարելի է ախտորոշել որպես «ո՛չ պատերազմի, ո՛չ խաղաղության հասարակություն»²:

Տեղային կոնֆլիկտների գլոբալացում. տեսական բացատրություն և առաջարկություններ

Թե ինչպես են դարաբաղյան կոնֆլիկտին նման տեղային հակամարտությունները գլոբալացվում, կարելի է բացատրել այսպես կոչված շեմային արժեքի մոդելի միջոցով: Բոլոր էթնիկ խմբերը, որոնք բնակվում են բազմազգ հասարակությունում և ճնշվում են իշխող էթնիկ խմբի կողմից, ունեն որոշակի ձգտում առ ինքնավարություն և անկախություն, որը իշխողների կողմից խիստ է պատժվում: Հետևաբար, ճնշված էթնիկ դերակատարները կարող են ընտրություն կատարել երկու գործողությունների միջև. կա՛մ նրանք հարմարվում են իրավիճակին, կա՛մ փորձում են փոխել պայմանները: Երկու դեպքում էլ պետք է հաշվի առնել յուրաքանչյուր այլընտրանքային ուղու համապատասխան օգուտներն ու վնասները: Բողոքի դեպքում օգուտը իշխանական հարաբերությունների հնարավոր փոփոխությունն է՝ սեփական ինքնավարության աստիճանի բարձրացում: Վնասները խիստ պատիժներն են, երբեմն որպես ծայրահեղ ձև՝ «էթնիկ զտումները»: Արդյո՞ք վնասների կամ օգուտների ազդեցությունը կգերակշռի գնահատման ժամանակ՝ կախված է այն հավանականություններից, որոնցով երկուսն էլ սուբյեկտիվորեն չափվում են: Եթե բողոքի միջոցով հարաբերությունների փոփոխման ակնկալվող հավանականությունը համարվում է բավականին մեծ, իսկ վնասների սուբյեկտիվ հավանականությունը գնահատվում է ցածր, էթնիկ դերակատարները կարող են ընդվզել և դիմակայել իշխող խմբին: Այդպես սկսվում է բաց կոնֆլիկտը: Բայց ոչ բոլոր դերակատարներն են միևնույն ժամանակ ընտրում «բողոք» այլընտրանքային գործողությունը, քանի որ

¹ Luhmann N., նշվ. աշխ., էջ 533:

² Տե՛ս **Mkrtichyan A.**, Human Rights as an “Attractor” of Europeanization Processes of Transcaucasian “Neither War nor Peace Societies”, p. 10-16 // A.Mihr/A.Mkrtichyan/C.Mahler/R.Toivanen (Ed.), Armenia: A Human Rights Perspective for Peace and Democracy, Universitätsverlag Potsdam, 2005:

նրանք ունեն այս հավանականության տարբեր սուբյեկտիվ ընկալումներ: Այս բացատրական մոդելը ենթադրում է, որ դերակատարները միայն այն դեպքում են դիմում գործողության, երբ այլոց որոշակի քանակ արդեն արել է դա: Դիտարկելի է, որ շատ դերակատարներ իրենց որոշումը պայմանավորում են այն հանգամանքով, թե մինչև այդ նման իրավիճակում սեփական ինքնավարության հիմնախնդիրները լուծող ինչքան այլ էթնիկ դերակատարներ են նախընտրել կոնֆլիկտը և այդ ճանապարհին կարողացել են հասնել որոշակի հաջողության:

ԽՍՀՄ-ում կոնֆլիկտների առաջին դրսևորումներից հետո սկզբից հաղթահարվել են ցածր շեմեր: Կոնֆլիկտները ուժեղացրել են միմյանց, և Խորհրդային Միությունում ծավալվել է կոնֆլիկտների շղթայական ռեակցիա: Աստիճանաբար ավելի ու ավելի բարձր շեմեր են հաղթահարվել: Այս կուտակային գործընթացը նույնպես նպաստեց Խորհրդային Միության փլուզմանը, որն անմիջական ազդեցություն ունեցավ համաշխարհային ամբողջ համակարգի վրա: Էթնիկ կոնֆլիկտները տարածվեցին նաև հետսոցիալիստական բազմազգ և ամբողջատիրական պետություններում, հատկապես Հարավսլավիայում: Խորհրդային նախկին հանրապետությունների օրինակով հարավսլավական հանրապետությունները նույնպես հռչակեցին անկախություն: Դրանով սկսվեց Բալկանյան պատերազմը: Այս դեպքում ևս տեղային կոնֆլիկտը գլոբալացվեց և ենթարկվեց համաշխարհային ուժերի ազդեցությանը:

Համաշխարհային հասարակության մեջ տեղի ունեցող ամեն ինչ նշանակություն ունի տեղային և գլոբալ դերակատարների համար, որոնք իրենց գործողություններում միշտ կողմնորոշվում են դեպի համաշխարհային հորիզոն: Այդ պատճառով ցանկացած տեղական անկայունություն կարող է գլոբալացվել: Այս պարագայում համաշխարհային հասարակությունը դառնում է *ռիսկի հասարակություն*, քանի որ պոտենցիալ անկայունությունը կարող է անընդհատ առաջացնել նոր ռիսկեր: Այս շրջանից դուրս գալու միակ ճանապարհը սեփական ինքնիշխան պետության ստեղծումն է որոշակի տարածքում, ինչը, սակայն, անմիջապես հանգեցնում է անջատողական կոնֆլիկտների: Հակամարտության և իշխանության վերաբաշխման համար, որոնք տեղի են ունենում որոշակի բաժանարար գծերի (էթնիկ, սոցիալական, կրոնական և այլն) երկայնքով, միշտ էլ կա շարժառիթ¹: Ուստի ներկայիս համաշխարհային հասարակությունում էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտները գրեթե անխուսափելի են: Միայն համաշխարհային հասարակության նոր, բոլորի կողմից ընդունելի մակրոկարգի ստեղծումը թույլ կտա խուսափել այդպիսի կոնֆլիկտներից: Ինչպես Կրայկեմեյերն է արձանագրել,

¹ Հմմտ. Esser H., 1996: Die Mobilisierung ethnischer Konflikte // Bade K. J. (Hg.), նշվ. աշխ., էջ 74:

«ԵԱՀԽ/ԵԱՀԿ սկզբունքների բարեփոխման պահանջը դառնում է ավելի հստակ: Հելսինկյան Հռչակագիրը վերամշակելու կոնցեպտուալ աշխատանքի անհրաժեշտություն է առաջանում Եվրոպայում և Ասիայում ապակենտրոնացման և ռեգիոնալացման միտումներին վերաբերող ԵԱՀԿ սկզբունքների ու կառույցների լրամշակման ուղղությամբ»¹: Եվ քանի որ կոնֆլիկտային վարքագիծը հաղորդակցական հիմք ունի, էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտները հնարավոր կլինի կենտրոնաձիգ կարգավորել համաշխարհային հաղորդակցության գործընթացին լոկալ անջատողական ուժերի և էթնիկ խմբերի մասնակցության միջոցով: Դրա համար պետք է վերակառուցվեն և վերաձևավորվեն ներկայիս համաշխարհային կառուցվածքները: Համաշխարհային հասարակության տեսական այս նոր մոդելը պետք է կառուցարկեն հասարակական գիտությունները, այդ թվում՝ հայագիտությունը:

Ղարաբաղյան հիմնահարցի խաղաղ կարգավորումը ենթադրում է նաև միջազգային հասարակական կարծիքի հիմնական առաջնորդների խմբերից մեկը հանդիսացող համաշխարհային գիտական հանրության շրջանում ազերիների կեղծիքների մերկացումն ու գիտական ճշմարտության տարածումը: Եվ հայազետները, գիտակցելով այս ամենը, խնդիր ունեն ակտիվացնելու իրենց գիտական գործունեությունը միջազգային ասպարեզում: Մասնավորապես, որպես ինքնորոշման բանավեճում հաղորդակցման թեմա կարելի է առաջարկել հետևյալ սկզբունքների քննարկումը.

Ա. Ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը առաջնային է տարածքային ամբողջականության սկզբունքի նկատմամբ, քանզի վերջինը կոնվենցիոնալ բնույթ ունի, իսկ ինքնորոշման սկզբունքը ուղղակիորեն բխում է մարդու իրավունքների հիմնարար հայեցակարգից:

Բ. Ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը չպետք է համաշխարհային քաղաքական համակարգի վրա քայքայիչ ազդեցություն ունենա: Ուստի խիստ կարևոր է միջազգային իրավունքի շրջանակներում բոլոր հնարավոր սոցիալական սուբյեկտներից տարանջատել ինքնորոշվելու իրավունք ունեցող քաղաքական սուբյեկտին:

Գ. Պետք ընդունել, որ իր բնակության կենսական տարածքի սահմաններում կարող է ինքնորոշվել և քաղաքականապես ինքնիշխան դառնալ միայն այն էթնամշակութային սուբյեկտը, որի քաղաքակրթական լինելիության բնօրրանը տվյալ տարածքն է:

Դ. Ազգային գրական լեզուն՝ որպես մշակութային տարր և միաժամանակ քաղաքակրթության առանձնահատուկ գործոն, տարածքի պատկանելիության շուրջ մղվող բանավեճում հիմնական փաստարկներից է:

¹ Kreikemeyer A., Rußlands Sicherheitspolitik in bewaffneten Konflikten in der GUS – Sechs Fallstudien // Kreikemeyer A., Zagorskij A. V., նշվ. աշխ., էջ 231:

Այս առումով կարևոր է ընդգծել, որ հայոց լեզուն հայ ազգի պահպանման այն կարևորագույն մեխանիզմներից է, որը, իր մեջ խտացնելով ազգի հիմնարար հատկանիշները, վերածվել է ազգի քաղաքակրթման գործոնի, ազգի հիշողության պահեստի և ազգային տարածքների հայկականացման միջոցի: Ստեղծելով հայոց գրերը՝ Մեսրոպ Մաշտոցը կերտեց հայ ժողովրդի միասնության քաղաքակրթական հենարանը, քանզի ազգային միության գիտակցությունը պայմանավորված է լեզվի ընդհանրությամբ: Այնտեղ, որտեղ ժողովուրդները մնում են իրենց տոհմային տարբերությունների շրջանակներում, ազգային միասնության քաղաքական ապահովումը դժվարանում է: Մեսրոպյան գրերը, միայն որոշակի նշանային համակարգ լինելուց բացի, հանդես են գալիս նաև որպես *հայոց ստորագրություն*: Հայ ժողովրդի պատմական տարածքների վրա պահպանվել են հայության քաղաքակրթական գործունեության գրավոր ապացույցներ: Դարերի ընթացքում այդ տարածքներում ստեղծված հուշակոթողները կրում են հայ ազգի ստորագրությունները՝ անժխտելիորեն փաստելով տարածքների պատկանելիությունը: Ղարաբաղի հայությունը ԼՂՀ-ի տարածքում ինքնորոշվելու իրավունք ունի, որովհետև այդ տարածքի նկատմամբ իր սեփականության իրավունքը վաղնջական ժամանակներից մինչև այսօր ապացուցվում է բազմաթիվ մեսրոպատառ «ստորագրություններով»:

Ղարաբաղի ամբողջ տարածքով սփռված հայկական քաղաքակրթության բազմաթիվ պատմական հուշարձաններ (կրոնական պաշտամունքի շինություններ, տնտեսական և ռազմական նշանակության կառույցներ, խաչքարեր և այլն) կրում են հայատառ գրություններ, որոնք այդ տարածքում հայոց քաղաքակրթական գործունեության պատմության ապացույցն են: Մնում է իմաստավորել այս ամենը՝ ժամանակակից հայագիտության հոլովությունում փոխկապակցելով էթնիկ քաղաքական կոնֆլիկտի ուսումնասիրությունները գլոբալացվող աշխարհի գիտական հորիզոնի հետ:

Артур Мкртчян – Этнополитический конфликт как проблема арменоведческих исследований

При определении национальной общности в основе лежало понятие территориальности, так как все другие признаки первоначально формировались вокруг территориальной общности. В наше время социокультурный прогресс человечества высоко поднял уровень национального самосознания этнических групп, а рост мировых миграционных процессов поставил под вопрос само значение территории в качестве первоопределяющего для нации фактора. Все больше этнических общностей идентифицирует себя на первичной основе этнокультурных признаков, что приводит к развитию нового феномена – глобальной *этнонациональности* и к глобализации этнополитических конфликтов. Эта глобализация этнополитических конфликтов в связи с карабахским конфликтом стала новой проблемой арменоведческих исследований.

Artur Mkrtychyan – *Ethno-Political Conflict as a Problem of Armenological Studies*

The concept of territoriality was the underlying one in determining the national community, since all other traits were initially formed around the territorial unity. Currently, the socio-cultural progress of mankind has raised the level of ethnic self-awareness of ethnic groups, and the growth of the world migration processes has called into question the very significance of the territory as the primary factor for the nation. More and more ethnic communities identify themselves on the primary basis of ethno-cultural characteristics, which leads to the development of a new phenomenon – global ethnic nationality and to the globalization of ethno-political conflicts. This globalization of ethno-political conflicts in connection with the Karabakh conflict is a new problem of Armenological studies.